

המחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות, האוניברסיטה הפתוחה

המכון למקרא ולעתיקות ע"ש נלסון גליק, היברו יוניון קולג'

עיריית מודיעין

כנס מודיעין השני ע"ש פרופ' יאיר פרג

"בית שני: בימים ההם בזמן הזה"

דברי הכנס השנתי

מודיעין, כ"ו בכסלו התשס"ו (27 דצמבר 2005)

עורכים: אסתי אייזנמן, יובל גדות ורבקה ניר

תשס"ו 2005

כנס מודיעין השני ע"ש פרופ' יאיר פרג

"בית שני: בימים ההם בזמן הזה"

דברי הכנס השנתי

מודיעין, כ"ו בכסלו התשס"ו (27 דצמבר 2005)

עורכים: אסתי אייזנמן, יובל גדות ורבקה ניר

תשס"ו 2005

תוכן העניינים

2	דבר ראש העיר משה ספקטור
3	דבר סגן ראש העיר מודיעין אלכס וינרב
4	דברים לזכר יאיר פרג
6	רוזנפלד בן ציון גילויי מסירות נפש במרד החשמונאים
6	אשל חנן מגילה מקומראן המתפלמסת כנגד חסידיו של אלכסנדר ינאי
8	עבדת הדס הקשר בין חנוכה לסוכות : השתקפות הרגשות החקלאיים של לוחמי יהודה המקבי באופיו של חג החנוכה
9	הרמן דני החשמונאים בראי המטבעות
10	גיבסון שמעון החיפוש אחר מודיעין הקדומה במבט לאחור : מחורבת אל מידייה ועד לחורבת התיתורה
11	וקסלר-בדולח שלומית ואון אלכסנדר חורבת אום אל-עומדאן וזיהויה האפשרי עם מודיעין החשמונאית
11	מרגלית אור קריאה מחודשת של מכתבו של יהודה המקבי אל יהודי אלכסנדריה
12	ניר רבקה יהדות הבית השני - האומנם יהדות ללא גבולות? הרהורים בעקבות הקריאה בחיבור "יוסף ואסנת"
13	שגיב נחום היישוב היהודי בפיריאה – עבר הירדן בתקופות ההלניסטית והרומית : היסטוריה וארכיאולוגיה
14	רז שועי אתונה וירושלים : הצגת פילוסופים יהודיים כמתיוונים בספרות רבנית וקבלית ומניעה
14	בן שלום רם תקופת הבית השני בראי הפולמוס היהודי-נוצרי בימי הביניים
15	גדות יובל ואילן דוד "יוצרים סיפור": רב-קוליות בפרשנות העבר. מקרה המבחן של גבעת שר, מודיעין
16	פרג יאיר ז"ל ארץ המקבים : אתר מורשת עולמי

דבר ראש העיר

בימים האלה, ימי חג חנוכה, בהם אנו יושבים במבני האבן המעוצבים של מודיעין החדשה, אנו זוכרים את מורשתנו, מורשת החשמונאים, הנישאת מן הגבעות המקיפות את האזור.

מודיעין החדשה יושבת בסמוך לממצאי מודיעין העתיקה. רוח החלוציות והמעורבות הקהילתית שמפעמת בתושביה, שמגיעים למקום שעדיין נמצא בבנייה, מהדהדת עם רוח העצמאות החשמונאית הקדומה.

יאיר פרג ז"ל, ידידי היקר, היה מאוהבי האזור ומחלוצי ה"ירוקים" שנאבקו על שמירת צביונו על כל המסורת הפזורה ברחביו. כנס זה מוקדש לו ולכל אוהבי מורשת החשמונאים בכל רחבי הארץ.

אני מאחל לכולנו חג חנוכה שמח.

בברכה,

משה ספקטור

ראש העיר מודיעין

דבר סגן ראש העיר

היום מתקיים כנס מורשת מודיעין השני ע"ש יאיר פרג ז"ל. הכנס ממשיך מסורת חדשה שיזמתי, בה מדי שנה בחג החנוכה אנו מארחים את מיטב החוקרים, החופרים, ההיסטוריונים, הגיאוגרפים, אנשי-רוח והציבור למפגש אקדמאי בנושא החידושים והממצאים במורשת מודיעין, מורשת המקבים וחג החנוכה. נושאים אלו לא זכו בעבר לתשומת לב מספקת במסגרות האקדמאיות הרגילות, ועיריית מודיעין, הרואה חשיבות רבה בקיום כנס זה התורם לידיעותינו בנושא מורשת מודיעין וחנוכה, בחרה לתת אכסניה מדי שנה לקיומו.

אנחנו מקווים שבעתיד ייקחו חלק בכנס גם תלמידי העיר הלומדים על מורשת מודיעין, המשתתפים בחפירות הקהילתיות והחוקרים את הנושא.

תודה מיוחדת לראש העיר מר משה ספקטור השותף לחזון מורשת מודיעין והתומך באירועי חנוכה.

ברצוני להזכיר את פרופ' יאיר פרג ז"ל אשר על שמו נקרא כנס זה אשר במשך שנים רבות כתושב העיר החל את תהליך הפצת המודעות לשמירת האתרים הארכיאולוגיים החשובים במודיעין והסביבה, וחלם להשתתף בכנס זה. בחוברת מצורף אחד ממאמריו שטרם זכה לפרסום.

תודתי נתונה גם לכל העוסקים במלאכה וראשית לד"ר יובל גדות, שזו שנה שנייה בה הוא משמש כיועץ אקדמאי וכעורך חוברת התקצירים של דברי הכנס. תודה גם לנוטני החסות: "היברו יוניון קולג" – המכון למקרא ולעתיקות ע"ש נלסון גליק בהנהלתו של ד"ר דוד אילן ו"האוניברסיטה הפתוחה" - המחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות בראשות ד"ר אבריאל בר-לבב.

בנוסף ברצוני להודות למר אלון שמידט, מנהל מחלקת תרבות ואירועים בעיריית מודיעין המפיק את האירוע, לעוזרת המנכ"ל גבי דינה קרמונה, לגבי עידית שוורץ ולגבי גיסייה פרג אשר תורמת מדי שנה לקיום כנס זה לזכר בעלה יאיר ז"ל.

בברכת חג אורים שמח,

אלכס וינרב

סגן ראש העיר מודיעין

מחזיק תיק איכות הסביבה, שימור אתרים, תיירות ונופש

דברים לזכר פרופ' יאיר פרג

יאיר פרג ז"ל, פרופסור לבוטניקה וגנטיקה של צמחים, היה כמו שאומרים: "מלח הארץ".

יאיר נולד בשכונת בורוכוב בגבעתיים בשנת 1929, והצטרף לתנועת "הנוער העובד" (לימים תנועת הנוער העובד והלומד). הוא היה בהגנה ובגיל 17 התגייס לפלמ"ח. אף שהיה חולה באסתמה קשה השתתף ברוב המערכות הצבאיות של מדינת ישראל.

במלחמת השחרור לחם יאיר בגדוד השלישי של חטיבת יפתח והשתתף בקרבות לשחרור צפת בצפון הארץ עד חורבת מאחז בנגב. נוסף לציד הצבאי שנשא כל חייל על גבו - נשא יאיר גם קופסה גדולה - משאף אסתמה באותם הימים. בשלהי המלחמה הצטרף יאיר למקימי קיבוץ צרעה שלמרגלות הרי ירושלים.

יאיר בוגר האוניברסיטה העברית בירושלים ולימים קיבל תואר דוקטור מאוניברסיטת הרווארד בארה"ב. הוא היה מדען דגול, בעל שם עולמי בתחומי המיקרולוגיה, גנטיקה ובוטניקה של צמחים והמדען הישראלי הראשון שהחל לעבוד בתחום של גנטיקת המיקרו-אורגניזמים עם יוצרי אנטיביוטיקה. הוא עזר בהקמתו של הגן הבוטני באוניברסיטת תל אביב.

יאיר היה אדם רחב אופקים, בעל ידע בהיסטוריה וספרות וגילה התעניינות רבה גם בארכיאולוגיה. עקרונותיו, יושרו הפנימי, פטריוטו, ציונותו והרצון לשמור על מורשתו היהודית היו הבסיס לזהותו הלאומית. את 15 שנות חייו האחרונות הקדיש להצלת אתרי טבע ומורשת ארכיאולוגית והיסטורית באזור מודיעין ובארץ בכלל. במסגרת רשות הגנים הלאומיים והחברה להגנת הטבע, שמליאתם היה חבר, הכין תוכנית לשיקום ולחידוש הצמחים בפארקים הלאומיים, ופארק השרון ליד שפיים הוא הדוגמה הבולטת לכך.

בשנותיו האחרונות שימש יאיר כראש ה"עמותה לשימור אתרים ונוף במודיעין", והניע את המאבק להצלת גבעת התיתורה המלאה בממצאים ארכיאולוגיים נדירים ובצמחיה עשירה ומגוונת ודחף להפוך אותה לפארק טבע וארכיאולוגיה. במטרה לקדם את פעולות העתמותה השתתף בועדות בנייה אזוריות וארציות, בהגשת עתירות לבג"צ ובפגישות עם חברי כנסת, יאיר עצמו נפגש אישית עם השרים לאיכות הסביבה מרפאל איתן ועד לדליה איציק. בנוסף נפגש עם היסטוריונים, ארכיאולוגים ואנשי איכות הסביבה, והתכתב עם מדענים בחו"ל. כבוטנאי יאיר למד את הצמחיה של חבל מודיעין, ותכנן להוציא קטלוג של צמחי האזור. על גבעת התיתורה, גילה זן נדיר של נורית - נורית צהובה עם מעברים מצהוב לאדום.

פעילותו העניפה של יאיר הניבה לא אחת תוצאות – על גבעת התיתורה המתנשאת מעל סביבתה, לא התקיימה פעילות בנייה והשתמרה למען הנאתם של תושבי מודיעין ועם ישראל. כל האיזור של חבל מודיעין מלא בממצאים ארכיאולוגיים - מתקופות הבית הראשון והבית השני. לממצאים מתקופת החשמונאים ייחס יאיר חשיבות רבה מאוד. הוא ייחס למרד החשמונאים חשיבות מיוחדת בהיסטוריית העם היהודי ובתרבות המערב ופנה לחברי כנסת בהצעה לחוקק "חוק מודיעין". בעקבות מאמריו ופניותיו של יאיר החליט ח"כ רחבעם זאבי ז"ל להכין את הצעת החוק.

יאיר, כתב למעלה מ-150 מאמרים בנושא מודיעין בעיתונים מרכזיים ומקומיים, התראיין בתוכניות טלוויזיה ורדיו, הופיע בבתי ספר והשתתף בספורים של החברה להגנת הטבע והאיזור.

לפי חזונו של יאיר, איזור מודיעין, שאותו כינה "ארץ המקבים" יוכרז כאתר מורשת עולמי בשורה אחת עם אתרים כמו: מצדה, ירושלים ועכו. למען הפרויקט הזה פעל עד הרגע האחרון. מספר ימים לפני הטיסה לניתוח הלב הרביעי והאחרון שלו, נפגש יאיר עם הנציג הישראלי של הארגון העולמי "איקומוס" (IKOMOS) - ארגון העוסק בהנצחת אתרים היסטוריים בעלי ערך עולמי, ומסר לו מסמך שהכין בנושא זה.

יאיר כתב בצוואתו "הנני מבקש מעמותת שימור אתרים ונוף במודיעין שימשיכו בפיתוח מודיעין העתיקה וגם בפעילות מול איקומוס.

פרופ' יורם אטינגר כתב על יאיר: "יאיר היה מופת לענווה, לאומץ לב אינטלקטואלי, למחויבות למדינת ישראל ומקצוענות".

יהי זכרו ברוך.

גיסיה פרג

גילויי מסירות נפש במרד החשמונאים

בן ציון רוזנפלד
אוניברסיטת בר-אילן

מרד החשמונאים מהווה מודל לתופעה דתית, חברתית וקיבוצית של מסירות נפש על קיום האמונה, שידוע כקידוש ה' בתקופות מאוחרות. אך דוקא גזירות הדת בימי החשמונאים שימשו מודל נרחב ורב פנים של תופעה זו. בהרצאה יוצע שתופעה זו הייתה נקודת מפנה של היסוד הקיומי של הדת היהודית. המרד יצר תופעה של דינמיות דתית ייחודית שהיוה מדד קיומי ורף דתי לדורות מאוחרים שיכלו להשתמש באלמנט מסירות הנפש כנורמה מוסרית על בסיס החשיבה הדתית של ימי מרד החשמונאים. בנוסף נעלה את השאלה האמנם מסירות נפש היה המניע לכל התגובות הדתיות של מרד זה או שמא היה זה הפעולה האקטיבית של הרצון לחיים?.

המרד מסמן את קו גבול תרבותי וחברתי שחלחל עמוק לערוצי התפיסה ההגותית והריאלית של החברה היהודית ובמידה מסוימת גם תרמה לתפיסות חברתיות שמחוץ לחברה היהודית.

מגילה מקומראן המתפלמסת כנגד חסידיו של אלכסנדר ינאי

חנן אשל
אוניברסיטת בר-אילן

המגילה 4Q390 שנמצאה במערה 4 בקומראן מבוססת על פירוש נבואת 490 השנה המופיעה בספר דניאל ט כד-כז, שממנה משתמע שהחשמונאים ימשלו שבעים שנה. המגילה היא חיבור המיוחס ככל הנראה לירמיהו. בחיבור זה לא מופיעים ביטויים האופייניים לחיבורים הכיתתיים, ולפיכך נראה שלא התחבר על ידי סופר שהיה שייך לכת קומראן. במגילה זו מוטחות האשמות חריפות כלפי כוהני תקופת הבית השני. בהרצאה זו ברצוני לעמוד על המצע ההיסטורי של מגילה זו, ועל הקשר שבינה לנבואת 490 השנה שבספר דניאל.

השלב ההיסטורי האחרון המתואר ב- 4Q390 הוא, ככל הנראה, תקופת שלטונם של החשמונאים, שהתחילה לאחר 'השבוע' שבו חולל המקדש. תקופה זו תמשך 'שנים שבעים', ובה ימשלו בעם ישראל 'מל]אכי המשטמות', שכן החשמונאים 'לא ידעו ולא יבינו'. אפשר שהאשמתם של החשמונאים ב'מעל' מרמזת על פגיעה בכספי המקדש. השערה זו מתחזקת לאור המשך דברי המחבר על שהם התגברו 'להון, לבצע ולחמס'. בנוסף להאשמת החשמונאים ברדיפת בצע, ציין המחבר שהם עשקו איש את רעהו, טימאו את המקדש, חיללו שבת ושכחו מועד. דומה שהאשמה האחרונה מעידה

על כך שהחשמונאים ניהלו את המקדש שלא על פי לוח השנה הנכון. בסוף הקטע נאמר שהם, כלומר הכהנים מבית חשמונאי, חיללו את זרעם בבני נכר וחמסו את הכהונה.

לאורך מגילה 4Q390 מועלית ביקורת קשה מאד כלפי תפקודם של הכהנים בימי הבית השני. בסוף הקטע הראשון נאמר שהכהנים המתיוונים 'עשו [את] הרע בעיני והתהלכו בשת'ירות ליבם'. בתחילת הקטע הבא נאמר שהם 'חיללו] את ביתי ואת מקדשי', וכן המחבר מאשים את הכהנים המתיוונים שהם הפרו 'את כול חקותי ואת כל מצותי'. אפשר שהצירוף 'ויחלו להריב אלה באלה', רומז לסכסוכים שפרצו בקרב הכהנים המתיוונים בירושלים ערב המרד החשמונאי, אך אפשר גם שהכוונה היא למרד גופו. תקופת שלטונם של החשמונאים מתוארת בחיבור זה בצורה שלילית. ביקורת חריפה שכזו על החשמונאים לא מופיעה בחיבורים אחרים מימי הבית השני.

יש לשער שהמחבר של 4Q390 סבר שבסיום 490 השנה תבוא הגאולה. לפיכך נראה שסופר זה הניח שהחשמונאים ישלטו 70 שנה. בין אם המחבר החל למנות את 70 השנה של שלטון החשמונאים מטיהור המקדש על ידי יהודה המקבי ב-164 לפנה"ס, ובין אם הוא חישב אותם החל מ-152 לפנה"ס, שאז התמנה יונתן בן מתתיהו לכוהן גדול, או אולי משנת 140 לפנה"ס בה מינתה אסיפת העם בירושלים את שמעון בן מתתיהו לכוהן גדול (מקבים א יד כז-מט). בכל מקרה 70 השנה הסתיימו סמוך לשנים של מרד הפרושים באלכסנדר ינאי. לפיכך דומה שאת החיבור שנכלל ב-4Q390 חיבר סופר שהשתייך למתנגדיו של אלכסנדר ינאי. סופר המגילה ככל הנראה ניסה על ידי חיבורו לעודד את מתנגדיו של אלכסנדר ינאי לצאת למאבק נגד מלך זה. לפיכך כתב חיבור המוכיח שקרבה השעה שהחשמונאים ירדו מעל בימת ההיסטוריה.

הקשר בין חנוכה לסוכות: השתקפות הרגשות החקלאיים של לוחמי יהודה המקבי באופיו של חג החנוכה

הדס עבדת

אוניברסיטת בר-אילן

חג החנוכה הוא חג מיוחד בלוח השנה העברי: הוא אינו חג מן התורה והוא החג הארוך ביותר בשנה. אורכו של החג נתפס בתודעה כקשור לנס פך השמן: כשנכנסו המקבים לבית המקדש, מצאו רק פך שמן אחד שהיה בו כדי להדליק את מנורת המקדש במשך יום אחד, נעשה להם נס והפך הספיק לשמונה ימים ולזכרם חוגגים את החג שמונה ימים (בבלי, שבת, ב' ע"ב).

אולם כאשר קוראים את תאור הטיהור של המקדש בספר מקבים א', לא ניכר זכר לבעיה כלשהי המתייחסת לשמן למנורה. יתר על כן, קיים עיסוק נרחב בסוגיית המזבח שחולל (מקבים א', ד' מד-מו, נו). בתיאור חצר המקדש במסכת מידות המקבים מצאו לכך פתרון, ניתוח המזבח ושמירת החלקים עד שיגיע נביא ויורה מה לעשות בהם.

בספר מקבים ב' נכתב שהמקבים חגגו את חנוכת המזבח – 'חג כסוכות' (מקבים ב', י' ו-ח). ייתכן שקישור זה יכול לשפוך אור על אופיו של החג:

- א. **אורך החג** – שמונה ימים, הוא כסוכות ושמיני עצרת.
  - ב. **חנוכת המזבח** – חנוכת בית המקדש הראשון נערכה על ידי שלמה המלך בצמידות לחג סוכות (מלכים א', ח', סב'). גם חידוש עבודת הקורבנות על ידי שבי ציון, נערכה בסוכות (עזרא ג' א-ד). יתכן שיהודה המקבי רצה לשוות מימד של המשכיות ומשום כך חנך את המזבח כסוכות.
  - ג. **מוטיב האור** - אחד הסממנים הבולטים של חג הסוכות היה האור. במסכת סוכה (ד' ד) ישנו תיאור מפורט של ההכנות לחג: כדי השמן הגדולים, הפתילות שהוכנו לצורך כך וכן תיאור ציורי של הילולת האור שליוותה את השמחה, בדומה לזו של רבן גמליאל – ראש הסנהדרין, שהפליא בלהטוטי לפידים (ירושלמי, סוכה, ה' נה' ע"א).
  - ד. **הלל בחנוכה** – בחנוכה אומרים הלל שלם בכל שמונת ימי החג בניגוד לחגים אחרים מן התורה.
  - ה. **הנרות "כפרי החג"** – בגמרא מתוארת מחלוקת בין בית הלל לבית שמאי לגבי סדר הדלקת הנרות: עולה או יורד. בית שמאי נימקו את הנרות הפוחתים והולכים בקישור למספר היורד של הפרים שהוקרבו מידי יום בחג הסוכות.
- הצורך לחגוג את חנוכת המקדש "חג כסוכות" נבע מכך שחייליו של יהודה המקבי היו חקלאים. חג סוכות הוא חג בעל משמעות רבה לחקלאי. בחג מודים על יבול השנה שחלפה, אולם, לא פחות חשוב, מבקשים על השנה שתבוא. ללוחמים החקלאים היה צורך רגשי עז לנצל את המעמד חגיגי זה על מנת להשלים את החסר.
- מן הסתם, בשנים שלאחר מכן, חגגו בכסלו את החג לכבוד הניצחון, אולם המנהגים: אורך החג והדלקת הנרות נשארו, אף אם החיבור להקשר הראשוני נשתכח.

החשמונאים בראי המטבעות

דני הרמן

העיר החדשה מודיעין מכונה על שם עיירה קטנה בת למעלה מאלפיים שנה, שנודעה לתהילת עולם כמקום תחילת מרד היהודים ביוונים, מרד שהביא לעצמאות ומלוכה יהודית ביהודה למאה שנה. זו הייתה תקופת גאווה לעם היהודי, ואפילו בעת החדשה טרם הגענו לתקופה כה ארוכה של עצמאות.

השאלה הנשאלת היא מניין אנו שואבים ידיעות על אותה תקופה חשובה?

המקורות הראשוניים והעיקריים היו ויהיו ספרי ההיסטוריה העתיקים, ובעיקר הכוונה לספרי המקבים. אך מהמאה ה-19 התפתח ענף מחקר נוסף המשלים את ספרי ההיסטוריה – המחקר הארכיאולוגי.

הממצא הארכיאולוגי של ימי החשמונאים כולל גם ממצא קטן אך חשוב ביותר – מטבעות.

המטבעות הומצאו במאה השביעית לפנה"ס, בלידיה (תורכיה). המטבע אינו אלא בצע כסף במשקל אחד, טבוע על ידי השלטון. הטביעה נועדה לזהות את משקלו/עריכו של המטבע, ואת הרשות הטובעת אותו. היות והמטבע נפוץ על ידי מסחר, הוא גם כלי תעמולה מצוין, והרשויות הטובעות ניצלו אותו גם כדי להפיץ מסרים פוליטיים שונים.

גם החשמונאים, כאשר הקימו את ממלכתם ביהודה החלו לטבוע מטבעות, והפיצו באמצעותם מסרים שונים. אלא שלא כל המסרים מובנים לנו, ואפילו איננו בטוחים איזה מלך חשמונאי טבע איזה מטבעות.

ההרצאה תציג את מכלול הטביעה החשמונאית ותדון לעומק בכמה מהם: מהו "חבר היהודים" המוזכר בכל המטבעות? מה משמעות סמל העוגן המופיע על המטבעות של אלכסנדר ינאי? ומה משמעות סמל כוכב שמונה הקרניים? ומדוע מופיעה מנורת המקדש על מטבעות מתתיהו אנטיגונוס, המלך החשמונאי האחרון?

החיפוש אחר מודיעין הקדומה במבט לאחור: מחורבת אל מידייה ועד לחורבת התיתורה

שמעון גיבסון

מכון אולברייט לארכיאולוגיה, ירושלים

The whereabouts of Modi'in, the village\town and burial-place of the Maccabean family, is a subject that has intrigued scholars since the nineteenth century. According to I Maccabees (13: 25-30) and Josephus (*Jewish Antiquities* 13: 211), the burial-place built by Simon the Hasmonean at Modi'in was extremely elaborate and boasted seven pyramids. The archbishop of Caesarea, Eusebius Pamphili (c. 260-339 CE) indicated that the burial-place of the Maccabees was still to be seen in his day (*Onomasticon* 132:16), and its position was also clearly marked on the well-known Madaba mosaic map (mid-sixth century CE). In the twelfth century the Crusaders mistakenly identified it at the site of Belmont, next to Kibbutz Tzoba of today, west of Jerusalem, and this confusion was maintained until the nineteenth century by travelers to the region.

In the mid-nineteenth century numerous efforts were made by scholars to identify Modi'in at Khirbet el-Midya in the northern Shephelah, but the famous "Tombs of the Maccabees" that may be seen today are mainly of Byzantine date. During an archaeological project conducted by S. Gibson and E. Lass in the area of the modern city of Modi'in from 1995 to 1999, a proposal was put forward to identify ancient Modi'in at Horvat Titura (Khirbet el-Burj) as a result of the finds made there. More recently, Khirbet Umm el-'Umdan, which is the site of an Early-Roman period village, with a public building (perhaps a synagogue), excavated by S. Wexler-Bdolah and A. Onn, has also been proposed as the site of Modi'in. The present lecture deals with the history of the exploration of these sites, and the strengths and weaknesses of the various identifications. It is suggested that in order to identify Modi'in we should not just be looking for an appropriate ancient settlement, but that investigating actual landscapes in the region might also lead towards a solution in regard to the whereabouts of Modi'in.

חורבת אום אל-עומדאן וזיהויה האפשרי עם מודיעין החשמונאית

שלומית וקסלר-בדולח ואלכסנדר און

רשות העתיקות

בחפירות שנערכו מטעם רשות העתיקות בחורבת אום אל עומדאן נחשפו שרידי כפר מתקופת הבית השני. הכפר כולל מערכת סמטאות, וביניהן מבני מגורים ומבני ציבור, שיש לזהותם כבית כנסת ומקווה טהרה. קיומם של בית כנסת, מקווה טהרה והימצאותם של כלי אבן מאפשר את זיהויו של היישוב כיהודי. בין הממצאים נתגלו חותם אבן ועליו כתובת בשפה הארמית, מטבעות שנטבעו במרד הגדול ובמרד בר כוכבא, ומכלול כלי חרס המאפיין את יהודה בתקופת הבית השני. סביב הכפר תועדו פתחי מערות קבורה רבות, שעל פי אופן חציבתן ניתן להגדירן כיהודיות.

הצעתנו לזהות את היישוב שנחשף באום אל עומדאן עם מודיעין החשמונאית נובעת בראש וראשונה מהממצאים הארכיאולוגיים שנחשפו באתר, והתאמתם למקורות הכתובים אודות אופיו ומיקומו של הכפר מודיעין: לראשונה, באזור זה נחשף כפר יהודי שנוסד בתקופה ההלניסטית הקדם-חשמונאית, והמשיך להתקיים ברציפות במהלך כל תקופת הבית השני, עד למרד בר כוכבא; בית הכנסת שנחשף באתר מעיד על גודלו, חשיבותו ומעמדו המרכזי של הכפר בקרב יישובי הסביבה; מיקומו של האתר הוא בין ההר לשפלה, בקירבת דרך רומית פנימית שעלתה מלוד דרך ברפיליה, בידו לירושלים; סביב אום אל עומדאן ניתן לזהות את היישובים הנזכרים במפת מידבא סביב מודיעין: ירושלים, אמאוס ולוד – דיוספוליס, וביניהם את בית חורון, כפר רות, חדיתא, ענבה ותמנה (הצענו לזהות אותה בחורבת מנה, המשמרת את השם הקדום והנמצאת בשיפולי בית סירא); שם האתר, אום אל עומדאן, יכול להיות מוסבר כשיכול אותיות של השם מודיעין.

מכלול נתונים אלו, מאפשר להניח, לפי שעה, כי זוהי מודיעין שבה התגורר מתתיהו החשמונאי.

קריאה מחודשת של מכתבו של יהודה המקבי אל יהודי אלכסנדריה

אור מרגלית

אוניברסיטת בן-גוריון

שתי האיגרות שבראש ספר מקבים ב' זכו להתייחסות רבה במחקר, בעיקר בנוגע לשאלת מקוריותן ותיארוכן. הדיון במגמת האיגרות זכתה למקום משני במחקר וניתן לומר בהכללה שדיון זה התמקד סביב קביעתו החשובה של ביקרמן שיש לקוראן כ'איגרות חגי': כמו האיגרות ממגילת אסתר המכריזות על כינון החג וכמו איגרות הכרזה על ראש חודש המוכרות, גם באיגרת זו הסמכות

המרכזית קוראת ליהודי התפוצה לחגוג עימה. בהרצאה אטען כי קריאה ביקורתית של ספר מקבים ג' מעלה השוואה סיפרותית מעניינת שמאירה את היחסים שבין יהודי ירושלים ליהודי מצרים – ואת האיגרות שנשלחו (או נשלחו כביכול) מהראשונים לאחרונים -- באור בהיר וחד.

ספר מקבים ג' כולל בתוכו שני סיפורים נפרדים כמעט לגמרי: סיפור נסיונו של תלמי הרביעי פילופטור לחלל את המקדש בירושלים, סיפור גזרותיו על יהודי מצרים. הסיפור על ניסיונו של פילופטור לחלל את המקדש מוצג אמנם כרקע להתנכלויותיו ליהודי מצרים, אך כיון שהברור שאין מדובר באמת היסטורית יש לשאול מה ראה המחבר לבנות את עלילתו בצורה זו. במהלך ההרצאה אטען כי למעשה מייצג המקדש את יהודי ירושלים וכי אחת ממגמות הספר היא לערער על תפיסת יהודי ירושלים הרואה במקדש את המרכז ואת יהודי מצרים כתפוצה. אראה באופן מפורט כיצד המחבר משווה באופן עקיב בין המקדש לבין יהודי מצרים, וכי הוא מראה שוב ושוב את עליונותם של האחרונים. נוסף לכך אטען כי הספר מציג תפיסת מרחב שונה מזו של יהודי ירושלים. במקום לחשוב על המצב הטבעי כמצב של קיבוץ גלויות, המצב הטבעי המיוצג על ידי ספר מקבים ג' הוא של יהודים מפוזרים בכל קצוות הארץ (ולאו דווקא ארץ ישראל). על רקע זה נקראות האיגרות בראש ספר מקבים ב' כמכתבים המפנים חיצים סמויים ומחודדים ביותר כלפי אחיהם יהודי מצרים.

יהדות הבית השני - האומנם יהדות ללא גבולות? הרהורים בעקבות הקריאה בחיבור "יוסף ואסנת"

רבקה ניר

האוניברסיטה הפתוחה

"יוסף ואסנת" הוא חיבור פסבדו-אפיגרפי שנכתב ביוונית והוא מעין הרחבה של סיפור יוסף ואשתו המצרייה אסנת המופיע בספר בראשית (מא' מה, נ-נב). במוקד החיבור מתוארת פגישתם של יוסף ואסנת בת פנטפרס (פוטי פרע), בתולה עובדת אלילים שהמירה את דתה. במחקר המודרני רווחת ההנחה כי זהו חיבור יהודי וכי אסנת המירה את דתה מאלילות ליהדות, למרות שבכל החיבור כולו לא נזכרת התורה כלל, אין התייחסות לשמירת מצוותיה או זכר להלכות גיור. ההסבר הרווח למצב מוזר זה הוא שהחיבור משקף סוג של יהדות הלניסטית שלא הקפידה על קיום מצוות התורה ולא נהגה לפי הלכות חכמים וכי יהדות כזו מתיישבת עם אופייה הפלורליסטי של יהדות הבית השני שהייתה יהדות ללא גבולות ברורים. בהרצאתי אני מתכוונת לדחות את העמדה הרווחת, ולהציע שיהדות הבית השני היא יהדות שחיה בתוך גבולות ברורים ואת המרת הדת של אסנת יש להבין בהקשר נוצרי.

היישוב היהודי בפיריאה – עבר הירדן בתקופות ההלניסטית והרומית: היסטוריה וארכיאולוגיה

נחום שגיב

אוניברסיטת בר-אילן

בעקבות חתימת הסכם השלום בין ישראל לבין ירדן באוקטובר 1994 נפתחה לפני מטיילים וחוקרים ישראלים אפשרות לעבור ולבקר במדינה השכנה. ובכך לראות חבלי ארץ נרחבים, בהם אתרים שונים ושרידים מעניינים שאת חלקם ביקשתי לבחון ולהכיר מקרוב.

דומה שעד כה התמקדו רוב החוקרים בבדיקת תולדות היישוב היהודי בעבר הירדן בימי הבית הראשון, אך לא נעשתה עבודת איסוף ובדיקה הקשורה לממצא הארכיאולוגי אשר מקובל לשייך אותו ליישוב היהודי אשר התגורר בעבר הירדן בימי הבית השני.

ניתן לעקוב אחר תהליך התבססותו של היישוב היהודי בחבל הארץ המתואר כאן מאז ימי שיבת ציון והופעתה של משפחת טוביה האריסטוקרטית. בנוסף ניתן להבחין בקיומן של קהילות יהודיות באזור אשר התגוררו בחלקים שונים של הגלעד. מוצאן של הקהילות האלה קשור ככל הנראה לאחיזה הישראלית אשר ראשיתה בתקופת ההתנחלות של השבטים גד, ראובן וחצי המנשה אשר לא יצאו לגלות אשור.

במהלך התקופה החשמונאית בימי יונתן או יוחנן הורקנוס הראשון החל היישוב היהודי בחבל ארץ זה לגדול ולהתרחב. בתקופת הכיבוש הרומי על ידי פומפיוס (63 לפסה"ג) קוצצו גבולותיה של המדינה החשמונאית, אך האזור אשר היה כבר מאוכלס ברוב יהודי מוצק לא נותק והוסיף להיכלל בתחומי המדינה החשמונאית כמו הגליל וארץ יהודה.

חבל הארץ בו התגוררו היהודים ממזרח לירדן כונה על ידי יוספוס פלביוס בשם פיריאה, שמשמעותו 'מעבר', קרי יהודה אשר מעבר לירדן. יוספוס תיאר את גבולות הפיריאה מאזור פלה בצפון ועד מכוור בדרום ומן הירדן במערב ועד תחומן של גרש ופילדלפיה במזרח. בתחומי הפיריאה התגלו ממצאים יהודיים חשובים ומובהקים המאפיינים את היישוב היהודי כמו: מקוואות, כלי אבן וגלוסקמות. אף שכמות המתקנים (או הממצאים) שהתגלו במהלך המחקר אינה דומה לזו המוכרת לנו ביהודה ממערב לירדן אין ספק שהתמונה מחזקת את הנתונים ההיסטוריים וניכרת אף התאמה מעניינת בין תפרוסת הממצאים לבין מהלך הגבול של הפיריאה כפי שזה הוצג ע"י יוספוס פלביוס. על פי הנתונים ההיסטוריים וכן על פי הממצא הארכיאולוגי התקיים היישוב היהודי בפיריאה עד מרד בר-כוכבא.

בסקירה אשר תובא להלן יוצגו ממצאים מייצגים המלמדים על הנוכחות היהודית הנזכרת. בנוסף יוצגו גם מספר תעודות מהן ניתן ללמוד על ההתיישבות היהודית ממזרח לים המלח, על מערכת הקשרים עם האוכלוסייה הנבטית, על הקשרים עם יהודי עין גדי ועל נטישת האזור במהלך מרד בר-כוכבא. בעיקר כאלה אשר התגלו במערת האיגרות אשר בנחל חבר כמו הארכיון של בבתא, הארכיון של שלום קומאיסה בת לוי, איגרות שונות של בר-כוכבא ותעודות נוספות.

אתונה וירושלים: הצגת פילוסופים יהודיים כמתיוונים בספרות רבנית וקבלית ומניעה

שועי רז

אוניברסיטת בר-אילן

ההרצאה תצביע על תופעת הצגתם של הוגים פילוסופים יהודיים כמתיוונים, הנוטים אחר ספרות מדעית ותרבות זרה, על ידי אנשי הלכה וקבלה מרכזיים כפי שעולה מהספרות הרבנית והקבלית לאורך הדורות.

הסקירה שאציע תתחיל באיסור של חכמה יוונית דחז"ל ופרשנותם המנוגדת של ריה"ל (לשלילה) ושל הרמב"ם (הוצאת הפילוסופיה מכלל איסור חכמה יוונית). ולשלילת אלו המרבים לעסוק במדעים ומגייסים לידי הקלת-ראש בקיום המצוות ולזניחתן, בכתבי הרמב"ן וחוגו, בכתבי המהר"ל ובתקופתו, ובכתבי הגאון מוילנה ותלמידיו. אצביע גם על התעוררות התופעה בספרות הרבנית-האורתודוקסית בדור האחרון, הכוללת התבטאויות חריפות כלפי המחקר האקדמי ובמיוחד כלפי האקדמאים הדתיים. לבסוף, אציע כי המניע העיקרי לקיומה לאורך הדורות הייתה הרתיעה של ההנהגה האורתודוקסית מפני פרשנות הרמוניסטית של התורה לאור המדעים והפילוסופיה, כאשר הידע המדעי מבטא את קנה המידה העיקרי להבנת הכתובים.

תקופת הבית השני בראי הפולמוס היהודי-נוצרי בימי הביניים

רם בן שלום

האוניברסיטה הפתוחה

הרצאתי תעסוק במקומה המרכזי של תקופת הבית השני והתנאים בפולמוס היהודי-הנוצרי בימי הביניים. ההרצאה תעסוק במספר נושאים היסטוריים חשובים שעלו בשיח הדתי הפולמוסי בספרד, ואעמוד על הקשר שבין פולמוס ותודעה היסטורית.

אבקש להראות כיצד תרם הפולמוס הדתי ללימוד ההיסטוריה היהודית (ואף ההיסטוריה הנוצרית) ולשימוש ביקורתי-פרשני בידע ההיסטורי המצטבר. הנחותיי הכלליות יודגמו באמצעות ניתוח טקסטואלי מפורט של שתיים עד שלוש סוגיות היסטוריות, שעלו בוויכוח הבין-דתי.

"יוצרים סיפור": רב-קוליות בפרשנות העבר. מקרה המבחן של גבעת שר, מודיעין

יובל גדות ודוד אילן

המכון למקרא ולעתיקות ע"ש נלסון גליק, היברו יוניון קולג'

בשנים האחרונות מעורב המכון לארכיאולוגיה ע"ש נלסון גליק בפרוייקט ארכיאולוגיה קהילתית בעיר מודיעין. הפרוייקט מנוהל בשיתוף של ארכיאולוגים ונציגי הקהילה: מורים ותלמידים של בית הספר, נציגי החברה להגנת הטבע ונציגי עיריית מודיעין. שותפות פורה זו העלתה מספר שאלות, למשל למי הזכות לנסח ולסכם את 'סיפורו של האתר'? האם זהו הארכיאולוג המצויד בידע וכלים מקצועיים או שמא נציגי הקהילה השונים, כל אחד מהם וסדר יומו? האם יכול להיות שלאתר עתיקות אחד יהיה יותר מסיפור אחד להציע?

הארכיאולוגיה הישראלית הציגה בעשרות שנותיה הראשונות נארטיב לאומי מגובש בעל קול אחד דומיננטי. בעזרת מקרה המבחן של גבעת שר, אתר עתיקות חסר היסטוריה כתובה, נבחן את אפשרות קיומם של נארטיבים מקבילים. בהרצאה נרצה לטעון שיש לאפשר לציבור להשתתף ביצירת הנארטיב של האתר ושיש לעודד קבלה והבנה שהעבר הוא רב קולי ולכל אחד מהקולות יש את הזכות להישמע.

ארץ המקבים : אתר מורשת עולמי

יאיר פרג ז"ל

בשנת 164 לפנה"ס, מאורע קטן בכפר הקטן מודיעין התפתח לאירוע ששינה את מהלך ההיסטוריה, והיה לו השפעה עמוקה על ההתפתחות התרבותית של העולם המערבי. המאורע פתח מרד נגד מאמציה של הפגאניות ההלניסטית לחסל את הדת המונותיאיסטית ואת הייחודיות של העם היהודי, לשם השלטת תרבות אחת שתאחד את האימפריה השלטת (או אם תרצו הכפר הגלובלי דאז). מאז ולאורך למעלה מאלפיים שנה, המקבים, ובעיקר המנהיג הרוחני והצבאי שלהם, יהודה המקבי, לא רק גרמו לשינוי מהלך ההיסטוריה, אלא גם הפכו לסמל שהיה לו השפעה חזקה על המורשת העולמית.

המרד הציל את העם היהודי מהכחדה, כפי שנכחדו ונעלמו אומות וקבוצות אתניות אחרות בתקופה ההלניסטית ויורשתה הממלכה העולמית הרומאית. המרד הציל את המונותאיזם, ובכך לא רק שימר את היהדות- אי אפשר לתאר את התפתחות הנצרות והאיסלם ללא המאורע ההיסטורי הכביר הזה.

יהודה המקבי והמקבים נשארו חקוקים בהיסטוריה ובתרבות העולם כסמלים. לעם היהודי: סמל לנס האלוהי שהציל את בית-המקדש, את הדת והלאום היהודיים, סמל לאומץ לב לאומי, אומץ לב של מעטים המסורים לאמונתם ועמם נגד אימפריה שלטת אדירה. בעת החדשה, הם גם סמל לחידוש עצמאותו של עם ישראל בארצו העתיקה-חדשה ומקום קבורתם המשוער הפך למרכז לעלייה המונית לרגל כל חג חנוכה.

לנצרות, מאז ימיה הראשונים, המקבים הם סמל לקידוש השם וספר המקבים הפך לחלק מהקאנון הנוצרי. בהמשך, בתרבות המערבית המקבים הם סמלים לאומץ לב וגבורה, למלחמה למען החופש, לנצחון המעטים על כוח דיכוי ענק, לנצחון רוח האדם על מכשול ענק שכמעט שאין לגבור עליו. טקס הפתיחה של פרק הילארי, שבו חגגו את הנצחון על הכוח הענק, האוורסט, הגיע לשיאו בהשמעת האורטוריה "יהודה המקבי" של הנדל (שהיא, לצידה של האורטוריה "משיח", אחת משתי האורטוריות המפורסמות ביותר).

בגלל סיבות אלה אנחנו מציעים לשמר את אתר ארץ המקבים ולהכריז עליו

כעל אתר מורשת עולמית

השטח הסמוך לעיר החדשה מודיעין כולל:

1. אתר מודיעין העתיקה, שנקרא לאורך הדורות חירבת מידיה (שפירושו חורבת מודיעין בערבית), שאנחנו מציעים להכריזו כמונומנט לאומי נוסח מצדה. האתר הוא המקום המזוהה בסבירות הגבוהה ביותר כמודיעין העתיקה, בה פרץ מרד המקבים ובה נבנתה אחוזת קבר החשמונאים, והפכה לסמל ולמקום עליה לרגל לעם ישראל מתחילת חידוש עצמאות עם ישראל בארצו.

אסמכתאות לזיהוי המקום כמודיעין העתיקה: היסטוריונים קדומים קבעו את מקומה כשעתיים הליכה מלוד. במפת מידבא מתוארת מודיעין ברצף מזרח מערב: בית-חורון, כפר-רות, מודיעין, לוד, וחדיתא מצפון וענבה מדרום. גם האזכורים במשנה מרמזים על אזור זה, ושמודיעין הייתה על אם הדרך מיפו לירושלים ובמחצית המרחק ביניהם. ארכיאולוגים במאה ה-19 (PEF, קלרמון-גאנו, ויקטור גירן) קבעו כולם את המקום כ"ח' אל מידיה". הם גם הדגישו כי השם קובר-אל-יהוד הוא ייחודי ומראה שהמקומיים ייחסו קבורה יהודית מכובדת במיוחד לגבעה זו.

המונומנט הלאומי המוצע כולל את אתרי העתיקות ההיסטוריים ונוף קדומים: מאוזולאום: על הגבעה, ליד שייך עירבאובי (חורבת הגרדי), במקום שהערבים קראו לו "קבור אל יהוד" זיהו לפני 130 שנה ארבעה ארכיאולוגים צרפתים ובריטים שרידים מרשימים של מאוזולאום. הם ערכו בו חפירות מתועדות, וזיהו אותו כמתאים לתיאורו של יוספוס פלביוס שלקברות המקבים המוזכרים בספר מקבים א' מבחינת המבנה והמיקום. לפני כעשרים שנה זוהה מקום זה מחדש בוודאות ע"י צבי אילן וזוהר ברעם, על סמך המפות המפורטות של גירן הצרפתי, שרטוטי מפות ה- PEF והשרידים המרשימים בשטח. הם גם החלו בחפירות מאושרות שנגדעו עם מותו ללא עת של צבי אילן.

ויקטור גירן, הארכיאולוג הצרפתי, שגילה לראשונה את המאוזולאום, ניסה לרכוש את הגבעה למען צרפת "כדי לקשור לעולם ועד אל עמי את השם הנצחי של המקבים... כי הלא כרוכים (במקום) זכרונות נצח! בו נאספו אל עמיהם המהוללים שבמגיני אמונתם ועצמאות ארצם".

"קברות המקבים": בקצה הדרומי של הגבעה, בנקודה בה בתחילת המאה ה-19 זיהו תלמידי גימנסיה הרצליה בטעות את "קבור אל יהוד", נמצאת מערת קבורה יהודית מבית שני ולצידם "קברות המקבים" המסורתיים- שהם למעשה קברים מהתקופה הביזנטית. האתר משמש עליה לרגל המונית בימינו, שניה רק לירושלים, ומהווה מרכז ארועי חג החנוכה ומשחר הציונות סמל לחידוש עצמאותו של עם ישראל בארצו הישנה-חדשה.

חורבות של כפר מתקופות הבית הראשון והבית השני, ככל הנראה מודיעין העתיקה: בראש הגבעה, ליד "קברות המקבים", נתגלה בחפירות הצלה רצף שכבתי של יישוב ערבי קדום על יישוב יהודי מתקופת החשמונאים ובו מקוואות וממצאים ברורים מתקופה זו, על יישוב מתקופת הברזל (ימי הבית הראשון). אם אכן זה הכפר מודיעין, וסביר להניח כך, הרי הבתים שנחשפו הם בתי תושבי היישוב שהיו אולי עדים לקריאתו ההיסטורית של מתתיהו: 'מי לשם אלי', שהייתה לה השפעה מדהימה על תולדות העם והארץ, והעולם כולו, ואלו אפילו נענו לקריאתו.

גלוסקמות מפוארות עם כתבות של שמות עבריים בכתב עברי- ייתכן ואלה קברים של סעיף של שושלת החשמונאים שביקרו למצוא מנוחת עולם ליד מייסדי השושלת המהוללים.

רצף עתיקות: לפי עדות הארכיאולוגים הנ"ל, שפעלו כאשר האזור היה שמור יותר מהיום, וגם לפי הנראה בשטח, הרי הגבעה כולה, מ"קברות המקבים" ועד מעבר לח' הגרדי, היא רצף אחד של שרידי יישוב. גם סקר של רשות העתיקות שנערך לאחרונה מציין שהאזור עתיר בעתיקות מרשימות שאולי הן חלק מהבנייה סביב אתר הקברים המהולל.

2. יערות בן-שמן ומודיעין, הכוללים את היער הראשון של הקרן הקיימת, שהוא ראשית מפעל ייעור אדיר בארץ שחונה כמו שלנו.
3. גבעת תיתורה: גבעה מרשימה עתירת פריחה בשולי העיר מודיעין, שבה טמונים 6,000 שנות היסטוריה מהתקופות הכלקוליתית, הכנענית הקדומה, בית ראשו ושני, בר-כוכבא (כולל מערות מסתור), ביזנטית, ערבית, צלבנית, ממלוכית ועותומאנית-גבעה שניצלה משיני הדחפורים ומתוכננת כפארק טבע וארכיאולוגיה.
4. חורבת חרובה, אחד ממרכזי מרד בר-כוכבא, וייתכן המקום שבו הוכרז על המרד. המקום כולל גם מערות המיוחסות לבואו של המשיח ומערת מנזר נוצרי מהמאה השנייה לסה"נ.
5. שטחים רחבים שבהם השתמרו שרידים של חקלאות עתיקה, שהיא חלק מארץ מורשת המקבים. מודיעין היה כפר חקלאי והחקלאות באזור התפתחה ושגשגה בעיקר בתקופת שלטון החשמונאים. חלקים רחבים משטחים אלה כבר מיועדים במפות התכנון כשטחים לשמורות טבע ונוף.
6. שני אתרים בעלי ערך חינוכי ותיירותי:
  - א. הכפר החשמונאי- המשוחזר במושב שילת, שיחזור והצגה של כפר מהתקופה החשמונאית ואורח החיים בו, כולל חקלאות, חיי רוח ומלאכות יד.
  - ב. נאות קדומים- שמורת טבע תנ"כית מפורסמת בעולם, שבה מודגמים הצמחים וטיפוסי חקלאות המוזכרים בתנ"ך, וכן הדגמות אורח החיים בתקופת התנ"ך.